

POVIJEST EGIPATSKE CRKVE

(Sjedinjeni i nesjedinjeni Kopti)

Dr Kamilo Dočkal

5. Timotej Ailuros i Petar Mongos.

Novi aleksandrijski patrijar bijaše muž vrijedan i dostojan časti, na koju je bio postavljen. No puk aleksandrijski, podstrekavan od Dioskurovih pristaša, egipatskih monaha, nije u njemu htio gledati svog poglavara, nego je u njemu gledao saveznika egipatskih neprijatelja, bizantskog emisara, oruđe cara u ponizivanju Egipta. Mržnja protivnika postade tako velika, te se Proterij bojao za život. Na čelo nezadovoljnika stane jedan fanatički monah, koji stupi u diecezanski kler, po imenu *Timotej*. On je noću obilazio samostane i bunio ljude protiv patrijara s time, da sam zasjedne patrijaršku stolicu. Budući da je Timotej sve to činio tajno i lukavo, dobi pridjevnik »*Ailuros*« (Mačak). Timotej uspije. Mržnja aleksandrijskog puka na Proterija i njegove pristaše postade tako velika, da dođe do bune.

Historičar Evagrije Skolastik opisuje, kako je puk u velikom broju navalio na vladine kuće. Kad je vojnička posada pokušala suzbiti pobunu, puk navalio na vojsku kamenjem, te ju natjera u bijeg. Vojnici pobježe u obližnji Serapisov hram. Puk opsjedne hram, te ga zapali i tako spali vojnike unutra žive.³⁶

Kad je o tom došla vijest u Carigrad, posla car u Aleksandriju dvije hiljade vojnika, da uspostave red. No ovi umjesto reda prouzročie još veću zbrku. Osjećajući se ugodno u velegradu zabavljahu se sa ženama, a Timotej je svoju stranku jačao. U to umre car Marcijan (g. 457). To vrijeme upotrijebi Timotej, te se u odsutnosti vojničkog guvernera Dionizija dade izabrati za patrijara. Njegovo ga svećenstvo s monasima i pukom izglasa, te uvede u veliku crkvu, zvanu carskom, gdje bude posvećen. Ordinaciju obaviše biskupi Euzebij iz Peluzija i Petar iz Majuma u Siriji. Saznavši za taj prevratni čin dohrli guverner Dionizije u Aleksandriju, da uhititi nametnika i njegove glavne pristaše. No ovi pretekoše udarac. Digoše bunu protiv Proterija. Taj pobjegne u baptisterij, gdje ga masa uhvati, ubije, a njegovo truplo raskomada. Tako je zakoniti patrijar svršio kao mučenik, a drugim monofizitskim egipatskim glavarom postade *Timotej Ailuros*, vrijedan nasljednik zloglasnog Dioskura.³⁷

³⁶ Jos. Hergeröther — Joh Kirsch, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte, Freiburg i. Br. 1911 I. 570. gdje je navedena i sva literatura o tom pitanju.

³⁷ Evagrius Scholasticus, Historia ecclesiastica II c. 5 (Migne, P. G. 86 c. 2509—2511).

³⁸ Evagrius Scholasticus, op. cit. II. c. 8 (Migne, P. G. 86. c. 2522).

O ubivstvu Proterijeju stigoše u Carigrad dva izvještaja: jedan od pravovjernog klera, drugi od pseudopatrijara i njegove stranke. Ovi javiše, da je Proterij ubijen od bizantskih vojnika, a ne od puka. Ma da je ova isprika očito lažna, jer bizantski vojnici nisu mogli ubiti onoga, koji je poslan iz Bizanta i koga su došli braniti, ipak su u nju vjerovali neki monofizitski historičari.³⁹ Međutim najveći dio istočnih historičara, pa i onih antibizantskih prihvaća krivnju i odgovornost pseudopatrijara Timoteja za ubivstvo Proterijeju.⁴⁰

Kad je Marcijanov nasljednik car Leon (457—474) s obje strane primio vijesti o ubojstvu Proterijeju, posla okružnicu na biskupe bizantskog carstva, da sazna, što misle o kalcedonskom saboru i o nemirima u Egiptu. Biskupi odgovoriše, da treba braniti ugled kalcedonskog sabora i kazniti začetnike aleksandrijskog zločina. Car Leon osudi glavnog začetnika Proterijeja ubivstva, pseudopatrijara Timoteja Mačka, pa ga posla u progonstvo u Gangres, gdje je bio zatočen i Dioskur. Na mjesto Timotejevo izabran bi za aleksandrijskog patrijara god. 460. čestit i pravovjeran muž *Timotej Salophakialos* (Bijeli).⁴¹

Time bi mogao biti uspostavljen u Aleksandriji mir i red. No prilike na carskom dvoru dadoše povoda novim prevratima. Leona I. naslijedi na prijestolju njegov unuk Leon II., a kad je taj doskora umro, njegov otac Zeno, suprug princeze Arijadne (474—491), koji je teško pritisnuo puk, što je i onako dosta trpio od provala barbarskih četa. To upotrijebi Bazilisk, brat carice Verine, udovice iza Leona I., pa se g. 476. nasiljem doznogne vlade, dok je Zenon pobjegao u Izauriju. Tiranin potraži pomoći i zaštite u Monofizita, pa dopusti Timoteju, da se vrati u Aleksandriju. Salofakijal morade bježati u Donji Egipt.⁴²

Lukavi Timotej upotrijebi nove prilike u svoju korist. On nagovori tiranina Baziliska da izdade prvi formalni vjerski edikt, zvan »Enkyklion«, koji moradoše potpisati svi biskupi carstva. Enkyklion prihvaća samo prva tri ekumenska sabora, a udara anatemom kalcedonski sabor i dogmatičko pismo pape Leona. Pet stotina istočnih biskupa popusti sili i pot-

³⁹ Među ovima i Zaharija, biskup iz Melitene u svom djelu: »Historia ecclesiastica« (Sr. I. S. Assemani, Bibliotheca orientalis, Roma 1719—1728. II. str. 55).

⁴⁰ Među ovima i Liberatus, đakon iz Kartage iz 6. stoljeća (»Breviarium causae Nestorianorum et Eutychianorum« u Migne, P. L. 68) i Viktor, biskup iz Tununa u 6. stoljeću (»Chronicon« u Migne, P. L. 68). Nadalje Said Ben-Batrik, melhitski patrijar u Aleksandriji u svom djelu »Annales alexandrini« i Ahmed Ben Ali Takieddin al-Makrizi u svom djelu »Historia Coptorum« (vidi bilješku br. 32).

⁴¹ Jos. Hergentöther — Joh. Kirsch, op. cit. I. 570. gdje je navedena cijela literatura o Timoteju Aillurosu i Timoteju Salophakialosu.

⁴² Jos. Hergenröther — Joh. Kirsch, Handbuch der allgem. Kirchengeschichte, Freiburg i. Br. 1911. I. str. 630. ss.

piše dekret. Monofizitstvo je slavilo slavlje. Već je i sam carigradski patrijar Akacije htio popustiti sili, ali se digne katolički puk, predvođen pravovjernim monasima. Svima na čelo stade vrlo ugledni i sveti stilit Daniel. Požar Carigrada, dolazak vojske prognanog Zenona i strah pred izdajom okoline sklone tiranina, te opozove Enkyklion i izda novi dekret »Anti-Enkyklion« (477), koji osuđuje jednako i Nestorija i Eutihia. No to ga više ne spasi. Zenon se opet domogne prijestolja, zbaciti tiranina, pa dade njega i cijelu njegovu obitelj u Kapadociji umoriti. Pad tiranina bio je pobjeda pravovjerna. Najviše se tome veselio papa Simplicije (468—483), koji je budno pratio borbe na Istoku i pomagao pravovjerne.⁴³

Salofakijal se vrati u Aleksandriju, gdje svojom miroljubivošću steče štovanje svih, pa i protivne stranke. Kako je Timotej Ailuros bio već star i tjelesno slab, ostavi ga dobri patrijar na miru. Timotej umre koncem god. 477.⁴⁴ Protiv Salofakijala postavi monofizitska stranka u Aleksandriji Petra Mongosa (Promuklog), arhidakona i saučesnika u zločinu Timotejevu. Car Zenon smatrao je ovaj izbor bunom, pa na poticaj pape Simplicija i pravovjernih istočnih biskupa Petra Mongosa skine i progna. Taj se međutim znao kriti i potajno je boravio u Aleksandriji.

Kad je g. 481. umro Timotej Salofakijal, izabraše pravovjerni za aleksandrijskog biskupa Ivana Talaju, velikog ekonomu patrijarške crkve. Monofiziti izabraše ponovno Petra Mongosa. Car je bio spreman, da potvrdi izbor Ivana Talaje. No kako ovaj nije svoj izbor odmah najavio carigradskom patrijaru Akaciju, nađe se ovaj uvrijeđen, pa stade kod dvora raditi protiv Talaje.⁴⁵ Tu priliku upotrijebi lukavi Petar Mongos. Dođe hitro u Carigrad, te predobije za sebe Akacija, ovaj pak cara. Tako bude nevrijedni Petar Mongos potvrđen, a Ivan Ta-

⁴³ Papa Simplicije je dne siječnja 476 upravo odlučno pismo carigradskom patrijaru Akaciju, a dne 10. siječnja iste godine samom tiraninu Bazilisku, gdje jasno ističe ugled papinu u vjerskim pitanjima. Sr. *Epistolae Romanorum Pontificum* ed. Thiel, Brunsberg 1867 Ep. 2 str. 178 i Ep. 3. str. 182 (Hengenröther, op. cit. str. 631).

⁴⁴ Blagost patrijara Timoteja salofakijala lijepo opisuje đakon Liberatus a Carhagine u 6. st.: »Sed quoniam idem Timoteus sic mitissimus erat in episcopatu, ut etiam a suis communicatoribus accusaretur imperatori tanquam nimis remissus et circa haereticos placidus, ita ut ei scriberet imperator, ut neque collectas neque baptismata sineret haereticis celebrare, ille tamen mansvete agebat: dum ergo tali modo gubernaret episcopatum, amabant eum alexandrini et clamabant ei in plateis et in ecclesiis: vel si non tibi communicamus, tamen amamus te« (*Breviarium causae Nestorianorum et Eutichianorum*, Migne, P. L. 68, c. 1019 ss.).

⁴⁵ Talaja je bio svojedobno poslan od Salofakijala kao poklisar u Carigrad s molbom, da car iza njegove smrti dade Aleksandriji pravovjernog patrijara. Ovaj to i obeća. Što više car je bio pun hvale prema Talaji, tako da su ga smatrali već budućim aleksandrijskim biskupom. Sr. *Evagrius Scholasticus, Historia ecclesiastica*, 3, c. 2 (Migne, P. G. 86).

laja iz Aleksandrije protjeran. Kao što je nevrjedni Timotej Ailuros ishodio u cara zloglasni »Enkyklion«, tako sada Petar Mongos izradi, te car g. 482. izda drugi zloglasni vjerski dekret »Henotikon«. Po tom dekretu vrijede kao vjerske norme nicejski simbol s dodatkom carigradskog sabora, dvanaest poglavlja sv. Ćirila aleksandrijskog i zaključci efeškog sabora; Nestorije i Eutih budu osuđeni, Eutih kao zastupnik Docketizma; o Kristu je rečeno, da je »jedno, a ne dva«; nauka o dvije naravi se potpuno prešutila; anatemom su udarene sve protivne nauke, bile one izrečene u Kalcedonu ili gdje drugdje. Ovaj od Petra Mongosa lukavo sastavljeni dekret imao je da spoji Monofizite i Diofizite u carstvu, te da uspostavi mir. Međutim Henotikon nije donesao željena mira, nego je zbrku samo povećao. Henotikon zabaciše pravovjerni biskupi, ali ga zabaciše i strogi Monofiziti.⁴⁶ U Aleksandriji je Petar Mongos doduše formalno proglasio Henotikon, no mnogi ga strogi Monofiziti ostaviše. Ti se nazvaše *Acephali*, jer nisu imali glave. Oni su posljednjim zakonitim patrijarom aleksandrijskim smatrali Timoteja Ailurosa.

Tako je aleksandrijska crkva ostala u rukama nevrjednog Petra Mongosa, koji je ostao formalni heretik osudivši izričito kalcedonski sabor i obeščastivši kosti pravovjernih patrijara Proterija i Timoteja Salophakialosa.

Kao što je nekoć prognani pravovjerni patrijar sv. Atanazije potražio zaštitu u Rimu, tako je učinio i Ivan Talaja. God. 483. dođe Talaja lično u Rim, te se prituži novo izabranomu papi Feliksu II. (483—492).⁴⁷

Papa Feliks se energično zauzme za pravdu. Istraživši stvar udari anatemom i Petra Mongosa i carigradskog biskupa Akacija, koji se za Petra Mongosa neprestano zauzimao. Tako dođe do raskola između Zapada i Istoka, koji se zove *Akacijev*

⁴⁶ Tu se dogodilo isto, što u vrijeme protestantizma caru Karlu V. I on je pokušao sjediniti katolike s protestantima, pa je kao rezultat ovoga rada dne 29. lipnja 1541. proglasio t. zv. Regenzburški Interim. Taj je također naišao na otpor s obje strane, jer su mu se oprli i katolici i protestanti. Sr. J. Marx, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, Trier 1903 str. 530.

⁴⁷ Prema Gelaziju I. (*Breviculus historiae Eutyhianorum*, c. 10, Migne P. L. 58) poslao je Talaja papi Simpliciju svećenika Izidora i đakona Petra, koji su molili potvrdu sa strane pape. Simplicije je bio voljan, da ga potvrdi, ali u to mu posla car poslanika Uranija s listom, neka ne potvrdi Talaju, jer da je krivokletnik. Papa sustegne potvrdu, ali odlučno zatraži, da se svrgne heretik Petar Mongos.

⁴⁸ Kada je g. 491. umro car Zenon, bilo je Monofizitstvo jako kao nikada prije. Zenona je na prijestolju naslijedio car Anastazije (491—518). Premda je on prije krunidbe prisegao, da će štiti pravu vjeru i kalcedonski sabor, pogazio je prisegu, pa se ispoljio u fanatičkog braniča Monofizitstva. Tek njegov nasljednik Justin I. (518—527) bijaše odan katoličkoj nauci, u čemu ga je pomagao i njegov daroviti nećak Justinijan.

raskol, a koji potraja 35 godina (484—519).⁴⁸ Nakon mnogih uzaludnih pokušaja s jedne i s druge strane dođe do mira tek g. 519., kada je pravovjerni car Justin I. (518—527) prihvatio formulu pape Hormizde. Kalcedonski sabor bude opet priznat, prava nauka o dvije naravi u Kristu prihvaćena, Monofizitstvo osuđeno.⁴⁹ Petar Mongos završi svoj nemirni i nečasni život kao heretik g. 490.⁵⁰

6. Aleksandrijski patrijari do provale Arapa.

Petra Mongosa naslijediše na stolici sv. Marka redom sami monofizitski biskupi: Atanazije II. (490—496), Ivan II. (496—507), Ivan III. Nikaiotes (508—516), Dioskur II. (516—518), Timotej IV. (519—537) i Teodozije (537—540). Egipatski se puk sa svojim svećenstvom kroz to vrijeme od 100 godina priljubio krivovjerju smatrajući ga pravom vjerom.⁵¹

Tek g. 541. dobije Aleksandrija nastojanjem Bizanta opet pravovjernog biskupa u osobi Pavla, prijašnjeg predstojnika samostana. Bilo je to za cara Justinijana, koji je mnogo revno-

⁴⁸ Dne 24. ožujka 519. bude velikom svečanošću uspostavljeno jedinstvo Carigrada s Rimom, a u počast IV. ekumenskog sabora bude uvedena posebna svetkovina. Nastojanje papa Feliksa III. (483—492), Gelazija I. (492—496), Anastazija II. (496—498), Simaha (498—514) i pape Hormizde (514—523) bude okrunjeno sjajnim uspjehom. Car Justin I., carigradski patrijar Ivan II. i istočni biskupi potpisaše spremno formulu sjedinjenja, zvanu »Regula fidei«, te upraviše papi pismo puno štovanja i poslušnosti. Hormizdina formula glasi: »Prima salus est, regulam rectae fidei custodire et a constitutis patrum nullatenus deviare. Et quia non potest domini nostri Jesu Christi praetermitti sententia dicentis: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam etc., haec quae dicta sunt rerum petram effectibus, quia in sede apostolica immaculata est semper servata religio. Ab hac ergo spe et fide separari minime cupientes et patrum sequentes in omnibus constituta, anathematizamus omnes haereticos, praecipue Nestorium haereticum, qui quondam Constantinopolitanae fuit urbis episcopus, damnatus in concilio Ephesino a Caelestino papa urbis Romae, et a sancto Cyrillo Alexandrinae civitate antistite; una cum ipso anathematizamus Eutychetem et Dioscorum Alexandrinum in sancta synodo, quam sequimur et amplectimur Chalcedonensi damnatos; his Timotheum adjicientes parriicidam, Aelurum cognomento, et discipulum quoque ejus atque sequacem Petrum vel Acacium, qui in eorum communionis societate permansit; quia quorum se communioni miscuit, illorum similem meruit in damnatione sententiam; Petrum nihilominus Antiochenum damnantes cum sequacibus suis et omnium suprascriptorum. Quapropter suscipimus et approbamus omnes epistolas Leonis pape universas, quas de religione christiana conscripsit.« Sr. Denzinger-Bannwart, *Enchiridion symbolorum et definitionum*, Freiburg i. Br. 1908. str. 171 s.

⁵⁰ O Petru Mongosu govore pisci: Evagrius Scholasticus, *Historia ecclesiastica* 3, c. 11 (Migne, P. G. 86 str. 2415—2886), Liberatus a Carthagine, *Breviarium causae Nestorianorum et Eutychianorum*, c. 16 (Migne, P. L. 68, str. 969—1052) i drugi stari historičari.

⁵¹ Charles Lagier, *L'Orientien des apotres jusqu'a Photius*, Paris 1935. str. 442.

va, da se uzdrži ugled kalcedonskog sabora.⁵² Kad je patrijar Pavao radi učestvovanja u jednom nasilju bizantskog guvernera u Aleksandriji bio skinut, naslijediše ga pravovjerni patrijari Zoilo (542—551), Apolinar (551—569) i Ivan IV. (559—580).⁵³

Iza god. 569. imale su obje stranke: pravovjerni i Monofiziti uporedo svoje patrijare. Pravovjerni su bili u vezi s Carijgradom, bili su podupirani od bizantskih vlasti u Aleksandriji. Protivnici ih nazivahu Melkitima, t. j. carskim pristašama. Monofiziti se od 7. stoljeća dalje t. j. od provale Arapa nazivahu Kopti, što znači Egipćani. Riječ naime Coptus potječe od arapskog izgovora riječi Aegyptios.⁵⁴ Melkiti su bili u znatnoj manjini. U vrijeme cara Heraklija (610—641) bilo ih je 300.000 prema 5 do 6 milijuna Kopta. Ma da su Melkiti, t. j. katolici bili u manjini, ipak su uz pomoć carskih upravnih činovnika i vojske bili u posjedu sve vlasti. Kopti su bili politička i vjerska opozicija, koja se osjećala uvijek potiskivanom i ugnjetavanom. Istina Kopti nisu među sobom bili složni, jer su bili podijeljeni u razne stranke i vjerske sekte, no prema Melkitima nastupali su složno vazda žestokom oporbom.⁵⁵ Pa kada su

⁵² Car Justinijan najveći je bizantski vladar iza Konstantina. Ma da nije bio po struci teolog ni pravnik ni vojnik, učinio je velike stvari na svim poljima: skupljao crkvene sabore, sastavljao najsvršenije zakonike, učvrstio carstvo odbivši Perzijance, svladavši Vandale u Africi i Gote u Italiji. Stekao je velike zasluge za crkvu: istrijebio je posljednje ostatke Ariještva i Donatstva u Africi, poveo oštru borbu protiv Monofizitstva na Istoku, promicao obraćenje divljih naroda, koji su provodili u bizantsko carstvo, kao što su Heruli na Dunavu, Zani na Taurusu, Abazgi na Kavkazu, crnci u Nubiji i Mauretaniji. Nu taj je vladar, ma da je bio tako velik i zaslužan, imao i sva zla svojstva bizantskog dvora, kao što je cesaropapizam, dvorska pokvarenost. Dosta je sjetiti se njegovih nasilja na papi Vigiliju i Silveriju. Dosta je sjetiti se njegove sramotne ovisnosti o zloglasnoj Teodori, tipu pokvarenosti i zakletom neprijatelju pravovjerja. Ta je Teodora svim silama i prikrivenom himbom promicala Monofizitstvo. Zanimljivo je, da je ta Teodora bila ili rodom iz Egipta ili da je barem boravila u Egiptu, gdje je usisala sav otrov heterizma aleksandrijskog, kao i otrov Monofizitstva. Na ljubavniku je imala neodoljivu moć izmišljajući sved nove vrsti hedonizma. Svojom nečudorednošću okužila je Pentapol i Aleksandriju, Istok i sam Bizant. Otac joj je bio theriokoms u bizantskom amfiteatru. Postavši carica preuzela je svu moć u carstvu i pretvorila je i sam carski dvor u lupanar. Sr. »Bizantio ed Allessandria nella storia del Giacobitismo« u »Bessarione«, Roma 1896. str. 867—870. Tu se navode i podrobnosti iz Prokopijeva djela »Historia arcana«.

⁵³ Charles Lagier, *op. cit.* str. 442.

⁵⁴ Obično se uzima, da riječ Kopt potječe od arapskog izgovora riječi Aegyptios (Qibt ili Qubt). Neki izvode ovo ime od grada Coptos u Debaidi. Neki opet izvode ovo ime od riječi , što znači rezati, jer su se Kopti po židovskom načinu obrezovali. Sr. Martin Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientalem* Tom. V. Paris 1935. str. 356.

⁵⁵ Monofizitske sekte jesu: Severovci po Severu Antiohijskom, Julijanci po Julijanu iz Halikarnasa, Agnoeti pod vodstvom aleksandrijskog dakona Temistija, Teodozijeveci po aleksandrijskom patrijaru Teodoziju, Niobiti po aleksandrijskom sofistu Stefanu Niobu, Filoponijevci po aleksandrijskom gramatiku Filoponu, Kononovci po biskupu Kononu, Damjanovci po aleksandrijskom patrijaru Damjanu, Petrijeveci po patrijaru Petru Kaliniku itd. Sr. Martin Jugie, *op. cit.* str. 432—457.

g. 640. Arapi osvojili Egipat, Kopti ih primiše kao svoje prijatelje i osloboditelje. Stvarno postadoše najveći izdajice svoje domovine.

U doba dvojakih patrijara, katoličkih i monofizitskih, imadahu katolici nekoliko izvrsnih muževa.

Medju ove spada Eulogije (580—607). Glavno polje njegovoga rada bio je znanstven boj protiv krivovjerava. Velikom učenošću i spremom nastupio je protiv Nestorijevaca, kojih je u njegovu patrijaratu još uvijek bilo. U svojim je spisima branio nauku pape Leona Velikoga i nauku kalcedonskog sabora protiv Eutiha, Petra Fullona, Teodozija i drugih. Pobijao je Severovce, Teodozijevece, Kainite i Acephale, kao i Agnoete. U njegovo je vrijeme opet procvala aleksandrijska crkva, koja je doživjela iza Dioskura toliko poniženja. Sam papa Gregorije Veliki priznaje i hvali Eulogijeve zasluge. Eulogije je bio u najužim odnosima sram rimske Stolice. Branio je njezin primat i slao joj darove.⁵⁶

Drugi je takav Ivan Milostinjar (Joannes Eleemosynarius) predzadnji aleksandrijski patrijar (610—616). On je stekao časni svoj nadimak izvanrednom darežljivošću i milosrdem prema siromasima i bijednicima. Postavši patrijar dao je popisati sve siromake gradske. Nabrojio ih 7000. Ti su dnevno dobivali od njega milostinju. Podigao je u Aleksandriji više sirotišta i dobrotvornih zavoda. Dva do tri puta tjedno pohađao bi bolesnike te bi pribivao njihovoj smrti. Kad su Perzijanci osvojili Jeruzalem, pomagao je obilno palestinske bjegunce, koji su potražili sklonište u Aleksandriji. Umro je g. 616. na Cipru, kamo je sa svojim svećenicima prebjegao ispred Perzijanaca, koji su navalili i na Egipat. Njegovo je tijelo preneseno u Carigrad, odakle ga je ugarski kralj Matija prenio u Budim. God. 1632. bude tijelo svečevo preneseno iz Budima u požunsku katedralu.⁵⁷

Ivana Milostinjara naslijediše patrijar Georgije (616—630), Cyro (630—643) i Petar (643—653). Ova dva posljednja bili su Monoteleti. Od g. 653., pa sve do 727. nisu katolici imali u Aleksandriji patrijara, već samo Monofiziti. U to je vrijeme posvećivao katoličke biskupe metropolit iz Tyra. Razumljivo je, da je broj pravovjernih biskupa u to vrijeme znatno pao. Niz melkitskih patrijara počima g. 727. patrijarom Kozmom (727—775). Njega naslijediše Politijan (775—801), Eustatije (801—805), Kristofor (805—836) i Sofronije (836—859).

Niz stalnih koptskih patrijara započima Damjan (569—605). Njega naslijediše: Anastazije (605—614), Andronik (614—620), Ivan II. (620—625), Benjamin (625—661), Agaton (661—677), Ivan III. (677—686), Izak (686—689), Simon (689—700), Aleksandar (703—726), Kozma (726—727), Teodor (727—738), Hail I. (747—766), Mena (766—775), Ivan IV. (775—799), Marko (799—819), Jakob (826—836), Simeon (836—837), Jukab (837—850), Hail II. (850—851) i Kozma II. (851—859).⁵⁸

⁵⁶ O njemu i njegovim spisima sr. Otto Bardenhewer, *Patrologie*, Freiburg i Br. 1910. str. 496 s.

⁵⁷ Schrödl: »Johannes, der Almosengeber« u *Hergenröther-Kaulen »Kirchen lexikon«* VI. Freiburg i. Br. 1889. str. 1598 s.

⁵⁸ Charles Lagier, op. cit. str. 442.

7. Kopti pod arapskom vlašću.

Veliki preokret u životu egipatskih Monofizita nastaje početkom 7. stoljeća. Dok su u Aleksandriji stolovali veliki pravovjerni patrijari Eulogije i Ivan Milostinjar, rastao je u nedalekoj arapskoj Meki čovjek, koji je uzdrmao svijetom, pa i Egiptom. To je bio *M u h a m e d* (570—632.), arapski prorok i osnivač nove vjere, Islama. U vrijeme posljednjega pravovjernog patrijara Georgija bježio je Muhamed g. 622. iz Meke u pratnji prijatelja Abu-Bekra u Jatrib, koji dobi pridjevnik »grad prorokov« (Medina), odakle je započeo svoja zavojevanja. U Aleksandriji je bio patrijarh *Ciro*, *Monotelet* i *Benjamin*, Monofizit, kad je Muhamed ujedinivši arapska plemena kao narodni vođa i začetnik nove vjere g. 632. umro.⁵⁹

Kako Muhamed nije odredio sebi nasljednika, odabraše Arapi sebi za vrhovnog vjerskog, građanskog i vojničkog glavarara ili kalifa Muhameda tasta i ljubimca Abu-Bekra, koji iza dvije godine preda vlast velikomu Omaru (634—644). Poslije ovog junačkog kalifa digne se na vladarsku stolicu Arapa dobroćudni *Atman*, koga izabere odbor od 5 najuglednijih Arapa (644—656). Iza ovoga se popne na arapsko prijestolje *Alija*, muž Muhamedove kćeri *Fatime* (656—661).⁶⁰

Doba od 632. do 661. je doba neobičnog i brzog osvajanja. U ruke fanatičkih osvajača padale su zemlje i kraljevstva. Najprije im dođe u ruke grad *Bosra*, taj ključ u sjeveroistočnu Arapsku. Poslije dođe na red *Damasak*, taj raj u sirske pustinji. Bizantski car *Heraklije* upotrijebi svu silu, da suzbije napadače, no hrabri arapski vojvoda *Abu-Obeidah* potuče g. 634. jaku grčku vojsku od 70.000 vojnika. *Damasak* postaje arapski. Onda dođe na red *Palestina*. Krvava bitka vodila se na obalama rijeke *Jermuka*. Tri puta su Arapi uzmakli pred grčkom vojskom, ali su tri puta i navalili, dok pobjedonosni kalif *Omar* g. 636. ne uđe u sveti grad *Jeruzalem*. Arapi se hvale, da su pobili do 100.000 Grka, a zarobili njih 40.000. Iste godine udare Arapi na *Perziju*. Kod *Kadezije* se susretoše dvije velike vojske. *Perzijanaca* je bilo 150.000, a *Arapa* samo 30.000, no Arapi su bili na početku svoje slave, a *Perzijanci* na koncu. *Junački Halid* rasprši perzijansku vojsku. Arapi osnovaše na obalama *Šatel-Araba* svoje gradove *Basorah* i *Kufu*. *Perzijska* prijestolnica *Seleucija-Ktezifont* preda se *Arapima* na milost i nemilost. Kod *Nehavenda* blizu stare *Ekbatane* dođe g. 642. do odlučne bitke do t. zv. »pobjede nad pobjedama« i *Perzija* izdahne pod britkim arapskim mačem. *Nesretni kralj Jezdegerd* pobjegne a *Arapi* zaplijeniše neprojeno blago. *Dokora* postade *Perzija* s *Bagdadom* središte arapske sile, dok je stara *Seleucija-Ktezifont* postala ruševina.⁶¹

U isto doba, kad je propala slavna i stara država perzijska, spustila se silna arapska oluja i nad *Egiptat*, koji je tada bio po bizantskom vlasti. Tu je *Arapima* bio posao mnogo lakši, jer su našli potpore u domaćem monofizitskom žiteljstvu. *Monofiziti* su dočekali *Arape* kao izbavitelje ispod jarma grčkoga. *Kao* svuda, tako su *Grci* i u *Egiptu* udarali na svoje podložnike

⁵⁹ Heinrich Schurz: »Mohammed und die Entstehung des Islams« u Hans Helmont, Weltgeschichte, Leipzig u. Wien 1901. III. str. 251—263.

⁶⁰ Heinrich Schurz, op. cit. 265 ss.

⁶¹ Heinrich Schurz: »Die arabischen Eroberungen und das Kalifat«, op. cit. str. 296, 306.

teške terete. Usto je pridošao vjerski momenat. Domaći živalj prislonio se uz svoje ljude, uz Monofizite Dioskura, Timoteja Ailurosa, Petra Mongosa i druge korifeje. On je u kalcedoncima gledao svoje političke protivnike, pristaše bizantskog cara, Melkite. To je razlog, što su Kopti dočekali Arape otvorenih ruku. Patrijar Benjamin činio je Arapima velike usluge.⁶²

Bez krvi i bez boja proleti arapski vojvoda Amru sav Egipat sve do Aleksandrije. Tek tu mu se opre bizantska vojska, te zaustavi strjeloviti nalet.

Umirući Heraklije učinio je sve, da ovoj posljednjoj tvrdi na Sredozemnom moru pritekne u pomoć. U početku se činilo, da će arapska sila pod zidinama jake morske tvrđave izdati, no nesreća htjede, da je car Heraklije umro, a Bizant nije radi bijednih dinastičkih prepiraka o prijestolje poslao potrebne pomoći u četama i živežnim namirnicama. Tako se grad nakon 14 mjesecne opsade morade predati. Aleksandrija je za vrijeme rata stradala. Da li je Amru uništio glasovitu bogatu aleksandrijsku knjižnicu i da li je to učinio po nalogu kalifa Omara, nije historijski dokazano.⁶³

Budući da je egipatsko pučanstvo dočekalo Arape sa simpatijama, nisu Arapi samomu Egiptu činili zlo. Kao što su Arapi u drugim zemljama: Siriji, Perziji, Palestini pogodovali hereticima (Nestorijevcima i Monofizitima) protiv pravovjernih kršćana, jer je to tražila politika, tako je bilo i u Egiptu. Monofiziti, koje Arapi stadoše zvati Koptima, uživali su slobodu i privilegovani položaj. Melkiti, kao predstavnici pobijeđenih Grka, bili su progonjeni.⁶⁴ Vojvoda Amru išao je na ruku osobito najjačoj monofizičkoj grupi u Egiptu, Teodozijevcima.

⁶² Raymond Janin, *Les Églises orientales et les Rites orientaux*, Paris 1935., str. 586. ss.

⁶³ Tako je propala stara slava Aleksandrije. Počeo ju je graditi slavni Aleksander Veliki g. 332. U vrijeme Ptolomejevića bila je Aleksandrija glavni grad cijelog Egipta, te iza Rima najveći i najugledniji grad svijeta. Po Diodoru iz Sicilije bio je grad dug 30 stadija, a širok od 8 stadija. Treći dio grada zapremala je sama prijestolnica, koja je sastojala od mnoštva zgrada. K prijestolnici je pripadao glasoviti aleksandrijski muzej s bibliotekom. Po muzeju i biblioteki postala je Aleksandrija sjelo znanosti. Za borbe između Ptolomeja VI. i Ptolomeja VII. stradala je knjižnica, kao i za vrijeme opsade po Juliju Cesaru. Car Teodozije dao je srušiti hram Serapisa, gdje je bio smješten jedan dio knjižnice. Od knjiga, što ostadoše u ruševinama, osnovana je nova biblioteka, koju je našao Omarov vojvoda Amru. Poznata je legenda: kad je Amru upitao Omara, što ima činiti s bibliotekom, on je odgovorio: »Ako je u tim knjigama, što ih spominješ što drugo, nego li što je u koranu, onda su bezbožne. Ako je u njima isto, što i u koranu, onda su suvišne. Kako vidiš, bilo ovako ili onako, ne treba ih, stoga ih uništi!« Međutim arapski pisci, kao Abul-Faradž, pa i melkitski patrijar Eutihije (Said Ben Batrik) dovode u sumnju ovu legendu. Iza arapskog osvojenja pala je slava Aleksandrije. Od 1 milijuna stanovnika spala je na 200.000. Umjesto nje je počeo rasti i cvasti arapski Kairo. Sr. Franz Kaulen »Aleksandria« u Hergenröther-Kaulen »Kirchenlexikon«. Freiburg i. Br. 1882. I. str. 515.

⁶⁴ Raymond Janin, op. cit. str. 587 s.

Koptskom patrijaru Benjaminu pođu za rukom, da dobije u posjed mnoge melkitske crkve i samostane. Melkiti uopće nisu smjeli birati svoga patrijara. Katoličke je biskupe u to vrijeme redio metropolit iz Tyra. Tek je kalif Hišam (724—743) dozvolio Melkitima, da si biraju patrijara. Bilo je to g. 727. Izabran je bio Kozma, koji je 28 godina ravnao aleksandrijskom crkvom. Njemu je uspjelo, da Melkitima natrag pribavi mnoge otete crkve. Za Kozminih nasljednika Politijana (775—801). Eustatija (801—805) i Kristofora (805—836) imali su Melkiti dosta trpjeti od arapske brutalnosti. Protiv njih su bili izdani strogi zakoni, propisano im je bilo odijelo i posebni sramotni znakovi. Neznanje uze maha u melkitskom svećenstvu. Od Sofronija (836—859) dalje zapuštaju Melkiti grčki jezik kao crkveni, a poprimaju arapski. Patrijari pišu svoja djela arapski. Tako na pr. patrijar Eutihije ili Ibn Patrik piše svoje anale arapskim jezikom.⁶⁵

*

Nije od potrebe, da izbrajamo daljnje pobjede Arapa i širenje njihove vlasti. Opisat ćemo tek u najkрупnijim crtama udes koptske crkve za raznih dinastija arapskih.

Odieljeni od crkve katoličke, ali u neprestanoj vezi s ostalim monofizitskim crkvama u Siriji i Armeniji, dijelili su Kopti udes drugih heretika, podložnih arapskim kalifima. U vrijeme Omajeva (661—750) uživahu mir i zaštitu svojih osvajača, barem prvih 50 godina za kalifa Muavija (661—692) i Abd-el Meleka (692—698).

Iza smrti naime kalifa Alije zavlada nasljedna dinastija iz kuće Omaja. Muavija učini Damasak svojim glavnim gradom. Svoju pak vlast raširi po Maloj Aziji, te dopre do Carigrada. Sedam godina navaljivali su Arapi na Carigrad, ali su morali uzmaknuti. Za kalifa Abd-el Meleka padne slavna Kartaga, posljednja morska tvrđa, koja se na obalama Sredozemnog mora borila za čast i gospodstvo Bizanta.⁶⁶

Od konca 7. stoljeća, dakle iz kalifa Abd-el Meleka stadoše Arapi pritiskati i Kopte. To je bilo osobito za moćnog kalifa Valida (705—715), i njegovih nasljednika. Sada su bili i Kopti izručeni nasilju svojih gospodara, koji su plijenili njihove crkve i samostane, nametali im nepodnosljive poreze, a često puta i klali. Kad su se koji puta pobunili, bune su bile brzo ugušene, a pritisak je bio još veći. U kratko, Kopti su kroz duga stoljeća morali podnositi nečuven jaram. Tako su skupo platili prvotno izdajstvo svoje domovine!⁶⁷

⁶⁵ Eutihije, melkitski patrijar aleksandrijski, napisao je »Annales alexandrini«. Djelo je u latinskom jeziku izdano od Pococka Oxoniae 1658.

⁶⁶ Dr. Heinrich Schurtz: »Die arabischen Eroberungen und das Kalifat« u Hans Helmont »Weltgeschichte«, Leipzig und Wien 1901. III. 296—318.

⁶⁷ Raymond Janin, op. cit. str. 588.

Takovo stanje potraja za vladanja kalifa iz kuće **A b a s o v i ć a** (750—968), koji osnovaše kalifat u Bagdadu na obalama Tigra blizu stare Seleucije i za **F a t i m o v i ć a** (968—1171), koji zavladaše u Egiptu i za vlade njihovih nasljednika **A j u b o v i ć a** (1171—1254), osobito žestok progon Kopta bio je za sultana **Hakima** (996—1021). Mnogi se Kopti odmetnuše od vjere, samo da spasu život i imutak.

U vrijeme tih progona zavlada kod Kopta strašno neznanje u vjerskim stvarima, što nije ni čudo, jer im nije bilo dopušteno otvarati i podržavati škole. Neznanje je bilo toliko, te su neki patrijari u 12. st. dokinuli ispovijed, a uveli obrezovanje kao obvezatno. Bili su to patrijari **Ivan V.** (1146—1167) i **Marko III.** **Ibn Zurah** (1167—1189). Tome se opro antiohijski monofizitski patrijar **Mihael** († 1199). Protiv zloporabe ustao je i odvažni svećenik monah **Marko Ibn Al Kanbar**.⁶⁸ Koliko je bilo neznanje, vidi se primjerice iz pitanja, što ih je koptski patrijar **Marko** stavio na učenog grčkog bogoslova **Teodora Balsamona** u drugoj polovici 12. stoljeća. On pita **Balsamona** među inim, smije li i svjetovni svećenik (a ne samo redovni) ispovijedati, smiju li ispovijedati predstojnice ženskih samostana, smiju li pravovjerne žene sklopiti brak sa **Arapima** ili **krivovjercima**, imade li se pravovjerni — ako je sagriješio s muslimankom ili **krivovjerkom** — iznova krstiti.⁶⁹

U vrijeme **M a m e l u k a** (1254—1517) bijaše život Kopta u Egiptu težak, nu dao se podnesti.

Sultan **Kotuz** svlada g. 1260. kod **Ain-Džaluba** u Palestini **Mongole**, pa si tako osigura **Siriju**, predvide Egipta protiv nasrtaja **mongolskih**. Sultan **Beibar** doživi g. 1258. pad **bagdadskog kalifata**, što mu poveća ugled. Sultan **Kalaun** (1279—1290) proslavi se gradnjom »**kalifskih grobova**« u predgrađu **Kaira**, koji tvore djelo slično **staro-egipatskim kraljevskim grobovima** na zapadnoj strani **Teba**. **Kalaunovo** djelo je slavni **Muristan** u **Kairu**! Gradnjama se proslavio i sultan **Kait-beg** (1468—1496). **Njegova grobna mošeja** je remek djelo **arapske ornamentike**.

Kad su g. 1517 **Turci** ili **Osmanlije** preuzeli vlast u Egiptu, ostavili su prilike onako, kako su ih našli. Tako su Kopti uživali priličnu vjersku slobodu sve do najnovijeg vremena. Iza **Selima I.** nije u **Kairu** više stanovao sultan, nego samo paša. Sultan je stolovao u **Carigradu**. Glavna briga paše u **Kairu** bila je ubirati poreze i slati ih sultanu u **Carigrad**.⁷⁰

Godinom 1811. započima novi moderni period **egipatske povijesti**, pokrenut od znamenitog **M u h a m e d - A l i - a**. **Daro-**

⁶⁸ Ovo je pitanje obradio **Martin Jugie** u »Theologia dogmatica christianorum orientalium« Paris 1935. Tom. V. str. 721—729. On navodi duge odlomke iz **E. Renaudot**, *Traité des usages de l'Église copte* (I. III. c. 8 col. 848).

⁶⁹ **Teodor Balsamom** je glasovit kanonist grčke crkve. Živio je koncem 12. stoljeća. G. 1193. bio je imenovan patrijarom u Antiohiji, no mjesto nije uzeo, jer je Antiohija pala u ruke **Križara**... Radio je uporedo s kanonistom **Ivanom Zonarom**. Njihova djela štampana su u **Migne P. G. Tom. 137 i 138**.

⁷⁰ **Karl Niebuhr**: »Aegypten« u **Hans Helmont** »Weltgeschichte« III. Leipzig und Wien, 1901. str. 689 ss.

viti taj Makedonac znao se domoći vrhovne vlasti u Egiptu, te se učiniti potkraljem Egipta u posve evropskom duhu. Sultanu su ostavljena tek neka počasna vladarska prava. Muhamed-Ali učini namjesničku ili potkraljsku čast u svojoj obitelji nasljednom. Svi su gotovo paše iz roda Muhamed -Ali-a odgojeni u Evropi, pa su proveli u Egiptu posve moderne reforme. Zabranili su prodavanje u roblje, snizili su terete sa seljaštva, spojili Kairo s Aleksandrijom željeznicom. Za Ismail-Paše prokopan je Sueski kanal. God. 1873. dobije Ismail-Paša i naslov kediva t. j. potkralja, a sultan je priznao unutarnju samostalnost Egipta. Za Tevtik-Paše preuzeše Englezi protektorat nad Egiptom, koji je odnošaj ostao u glavnom do danas.⁷¹

*

Kako su Kopti više od 1.200 godina čamili pod tuđinskim jarmom nije čudo, da su zahirili. Sud zapadnjačkih teologa i historičara o stanju crkve vrlo je nepovoljan. F. Loofs veli, da Kopti pružaju sliku crkve, koja umire i da se njihovo kršćanstvo izrodilo u jednu tek obrednu religiju.⁷² K. Both veli, da se koptska crkva imade smatrati najukočenijom od svih kršćanskih crkava.⁷³ K. Lübeck opet veli, da cio crkveni život koptske crkve čini duboko tužan utisak.⁷⁴ Međutim dosta je, da ta crkva, stenjući tako dugo pod islamskim jarmom nije uopće propala. Veza Egipta sa zapadnom Evropom iza Muhamed-Ali-ja probudila je i Kopte iz duboka sna. Dok ih je dosada tek obred držao, počese sada učiti. Pohvalno je, da Kopti rado polaze škole, daleko radije od Muslimana. Poznavaoći prilika tvrde, da u novije doba između Kopta imade toliko analfabeta, koliko među Muslimanima alfabetu, t. j. 4⁰/₁₀ do 5⁰/₁₀.⁷⁵

Broj čistih Kopta je za arapske vladavine jako pao. Dominikanac Wansleben veli, da ih je početkom 17. st. bilo oko 15.000.⁷⁶ Francuski konzul M. de Maillet, koji je živio u Kairu, veli, da ih je g. 1700.⁷⁷ bilo 30.000. M. Lütke ih je g. 1870. izbrojio 150.000 do 200.000.⁷⁸ U novije vrijeme — pod engleskim

⁷¹ Karl Niebuhr, op. cit. str. 694 ss.

⁷² F. Loofs, Symbolik oder christliche Konfessionskunde, Tübingen und Leipzig. 1902. Str. 99.

⁷³ K. Both, Die orientalische Christenheit der Mittelmeerländer, Berlin 1902. Str. 406.

⁷⁴ K. Lübeck, Die christlichen Kirchen des Orients, Kempten-München 1911. Str. 40.

⁷⁵ Dr. Klemens Kopp, Glaube und Sakramente der koptischen Kirche, Roma 1932. Str. 15.

⁷⁶ J. M. Vansleb, Nouvelle Relation en forme de journal d'un voyage fait en Egypte en 1672 et 1677, Paris 1677. Str. 15.

⁷⁷ Le Mascrier, Description de l'Egypte. Composé sur les mémoires de M. de Maillet, ancien consul de France au Caire, Paris 1735. II. Str. 64.

⁷⁸ M. Lütke, Aegyptens Neue Zeit, Leipzig 1873. I. Str. 30.

protektoratom — broj Kopta raste. Službena engleska statistika iskazuje g. 1900. 605.511 Kopta.⁷⁹ Dr. Klemens Kopp bio je kod brojanja u Egiptu g. 1917., pa je u aktima vidio službeno 834,474 iskazanih Kopta.⁸⁰ Martin Jugie navodi njihov broj prema »Encyclopedie de l'Islam« 1927. oko 1,100.000.

8. Koptska bogoslovska literatura.

Dok smo kod sirskeg Jakobita i kod Armenaca našli bogatu literaturu, koja je obuhvatala ne samo teologiju nego i sve druge profane struke, osobito historiju, kod Kopta ćemo naći vrlo mršavu literaturu. Oni kao da nisu imali mnogo spekulativnog dara. Najveći dio koptske literature sastoji se od prijevoda stranih pisaca, osobito Grka. Samostalnih djela ima malo. Najveći dio samostalnih djela obuhvaća historička i kanonska djela ili su liturgičko-kanonske kompilacije. Međutim moramo imati na pameti, da koptska literatura nije još sva izdana, već je ima mnogo u rukopisima.

Koptsku literaturu možemo podijeliti u dvoje: u literaturu, pisanu koptskim jezikom i u literaturu, pisanu arapskim jezikom. Prva je trajala do 10. st., druga od 10. st. dalje. Druga je mnogo obilnija od prve.

a) Literatura, pisana koptskim jezikom.

Koptski jezik je stari egipatski pučki jezik, pisan ne hieroglifskim pismom nego grčkim uncijalnim pismom uz dodatak 6 do 7 hieroglifskih znakova. Kao što stari egipatski jezik, tako se i koptski dijeli u tri narječja: akmimičko, bohajričko i sahidičko. Akmimičko se rabilo oko grada »Akhmim«. Njime su pisani najstariji kodeksi koji su nam se sačuvali. Sahidičko se narječje rabilo u Gornjem Egiptu oko grada Tebe. U književnu uporabu došlo je iza akmimičkog. Trajalo je do 7. st. Od 7. st. dalje je u porabi samo bohajričko narječje, t. j. narječje Donjeg Egipta i krajeva oko nilske Delte. To se narječje rabilo i u liturgiji. Prema tome sva su novija koptska djela pisana u bohajričkom narječju.⁸¹

Prema O. Martinu Jugieu sadržana koptska literatura u glavnom samo prijevode, i to: 1) prijevode Svetoga Pisma Starog i Novog Zavjeta, te mnogih apokrifnih knjiga obojega Za-

⁷⁹ K. Beth, op. cit. Str. 129.

⁸⁰ Klement Kopp, op. cit. Str. 16.

⁸¹ Martin Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab ecclesia catholica dissidentium*. Paris 1935. Str. 459. Kako je Martin Jugie najiscrpnije obradio koptsku teološku literaturu, to ćemo se u poglavlju o koptskoj literaturi služiti njegovim podacima iz članka »De theologia Coptorum« (458—464). Odatle su i navodi izdanja pojedinih djela. i stručne literature, koja meni nije bila pristupačna.

vjeta, koje su koptski prevodioci u Sv. Pismo umetnuli i znatno proširili; 2) djela sv. Otaca. Od prednicejskih Otaca imadu Kopti vrlo malo. Od poslijenicejskih, koji su živjeli prije kalcedonskog sabora, imadu Kopti vrlo mnogo. To je gradivo dosad gotovo neistraženo. Od monofizitskih pisaca, koji su živjeli iza kalcedonskog sabora sačuvala je koptska literatura malo: tek nekoliko govora Severa antiohijskog, govor u čast sv. Georgija i u pohvalu Teodozija jeruzalemskog; 3) kanonsko-liturgička djela, većinom iskrivljena, kao što su »Didache apostolorum«, »Constitutiones apostolicae«, »Canones apostolici«, »Canones Hyppoliti« i sl.; 4) spise nicejskog i efeškog sabora.

Osim ovih prijevoda imade vrlo malo djela, pisanih koptskim jezikom. To su:

1. Govor u pohvalu Makarija, biskupa Tkoenskog, napisan od Dioskura aleksandrijskog (444—454), no mnogi sumnjaju u autentičnost ovoga govora, a neki ju i niječu.⁸²

2. Apokrifni govor Teodozija, patrijara aleksandrijskog (537—540) o uznesenju Marijinu na nebo;⁸³

3. govor patrijara Benjamina (625—661) o svadbi u Kani Galilejskoj;

4. nekoliko govora, koji se pripisuju pojedinim egipatskim biskupima.

b) Literatura, pisana arapskim jezikom.

Iza 10. st. služili su se svi koptski pisci arapskim jezikom. Među one, koji su pisali o crkvenim i bogoslovnim pitanjima, jesu ovi:

1. Sever Abul Baschr Ibn Al-Mukhaffa, biskup grada Ašmunain (g. 987). Glavno Severovo djelo je »Povijest aleksandrijskih patrijara od sv. Marka do Filoteja, 63. patrijara (976—999)«. ⁸⁴ Severovo djelo nastavio je Mihael, biskup iz Tanisa, sve do g. 1243, a nepoznati jedan pisac od 1243. do 1740. Ovim se djelom služio E. Renaudot u svom glasovitom djelu: »Historia patriarcharum Alexandrinorum Jacobitarum a divo Marco usque ad finem saeculi XIII. cum catalogo sequentium patriarcharum«, Paris 1713. — Nadalje je Sever napisao »Povijest sabora« (Historia Conciliorum), te »Confutatio Said Ibn Batrikh« (t. j. Pobijanje Eutihija aleksandrijskog). Druga djela Severova nisu izdana, već se nalaze u rukopisima. Njihove naslove izbraja Renaudot: »De Paschate simul et Eucharistia«,

⁸² F. Nau, Vie de Dioscore par le diacre Theopiste (sirski i francuski) u »Journal asiatique« Ser. X. T. I. 1903. Str. 5—108 i 241—310.

⁸³ F. Robinson, Coptic apocryphal Gospels, Tom. IV. 2, Cambridge 1896. Str. 90—127.

⁸⁴ Originalan tekst dragocjene ove povijesti izdao je Seybold u »Corpus scriptorum christianorum orientalium, Scriptorum arabici«. Ser. III. Tom 9, Paris 1904. i 1911.

»Adversus Judaeos et Motazalios«, »De unitate Dei«, »Adversus Nestorianos«, »Contra fatum«, »De statu animarum«, »De statu infantium tam christianarum quam infidelium«, »De differentiis schismatum seu de haeresibus«, »Explicatio mysterii incarnationis«, »Commentarius in Evangelia«, »Instructio de confessione peccatorum« i »Explicatio fundamentorum christianae fidei«. Kako se vidi, Sever je bio vrlo plodan koptski pisac.

2. U 11. stoljeću dolaze dva aleksandrijska patrijara: K r i s t o d o l (1047—1077) i Ć i r i l II. (1078—1092), po redu 66. i 67. patrijar, koji htjedoše koptsku crkvu u nekim stvarima reformirati, pa su izdali nove kanone.⁸⁵ U istom je stoljeću A b u S o l h I b n B a n a sastavio jednu zbirku crkvenih kanona.

a) M a k a r i j e II. (1103—1129), 69. aleksandrijski patrijar, i G a b r i j e l I b n T a r i k (1132—1145), koji su sastavili zbirke crkvenih kanona.⁸⁶

b) M i h a e l, metropolit iz Damiete, i prezbiter M a r k o I b n a l-K a n b a r, koji se prepirahu među sobom o potrebi sakramenta ispovijedi. Metropolit Mihael napisao je ova dva djela: »Usus Coptorum orthodoxorum, quibus ab omnibus fidelibus necnon ab haereticis heterodoxis secernuntur« i »Epistola ad Marcum Ibn al-Kanbar«. Osim ova dva polemička djela izdao je Mihael »Nomocanon«, razdijeljen u 72 dijela. Pojedini dijelovi imaju ove naslove: Hierarchia, Ecclesia et ecclesiastica administratio, De Scriptura sacra, De ministerio divino, De baptismo, De Eucharistia, De jejuniis, De commercio cum haereticis et infidelibus, De idololatria et magia itd.⁸⁷

c) P a v a o R a g a e n s k i, autor djela »Libri confessionis Patrum«. To je djelo izvadak iz svetih Otaca, a svrha mu je dokazati istinitost Monofizitstva.

d) P e t a r, biskup Maligenski, koji je prvi sastavio »Synaxarium« ili »Martyrologium copticum«. Ovaj je Martilogij ispravio i ponovno izdao u 15 st. Mihael, metropolit iz Damiette. Ovo je izdanje poprimila jakobitska crkva. Osim Martirologija napisao je Petar Maligenski knjigu pod naslovom »Kitab al-Firakh« (Libri sectarum), gdje navodi razlike između raznih kršćanskih crkvi. U obzir uzima Melkite, Franke ili Latine, Armence, Sirce Jakobite, Nestorijevce. Premnoge razlike između tih crkvi ne tiču se vjere, nego liturgije i običaja.

e) A b u S a l i h I b n B a n a, rodod Armenac. On je napisao vrlo zanimljivo djelo »Povijest 48 egipatskih samostana«.

⁸⁵ E. Renaudot, *Historia patriarcharum Alexandrinorum jacobitarum*, Paris 1713. Str. 420—424, 460.

⁸⁶ E. Renaudot, op. cit. Str. 496—499, 511—513.

⁸⁷ Djela metropolita Mihaela izdao je u njemačkom prijevodu G. Graf, *Ein Reformversuch innerhalb der koptischen Kirche im zwölften Jahrhundert*, Paderborn. 1923. Str. 147—192.